

04-10-91

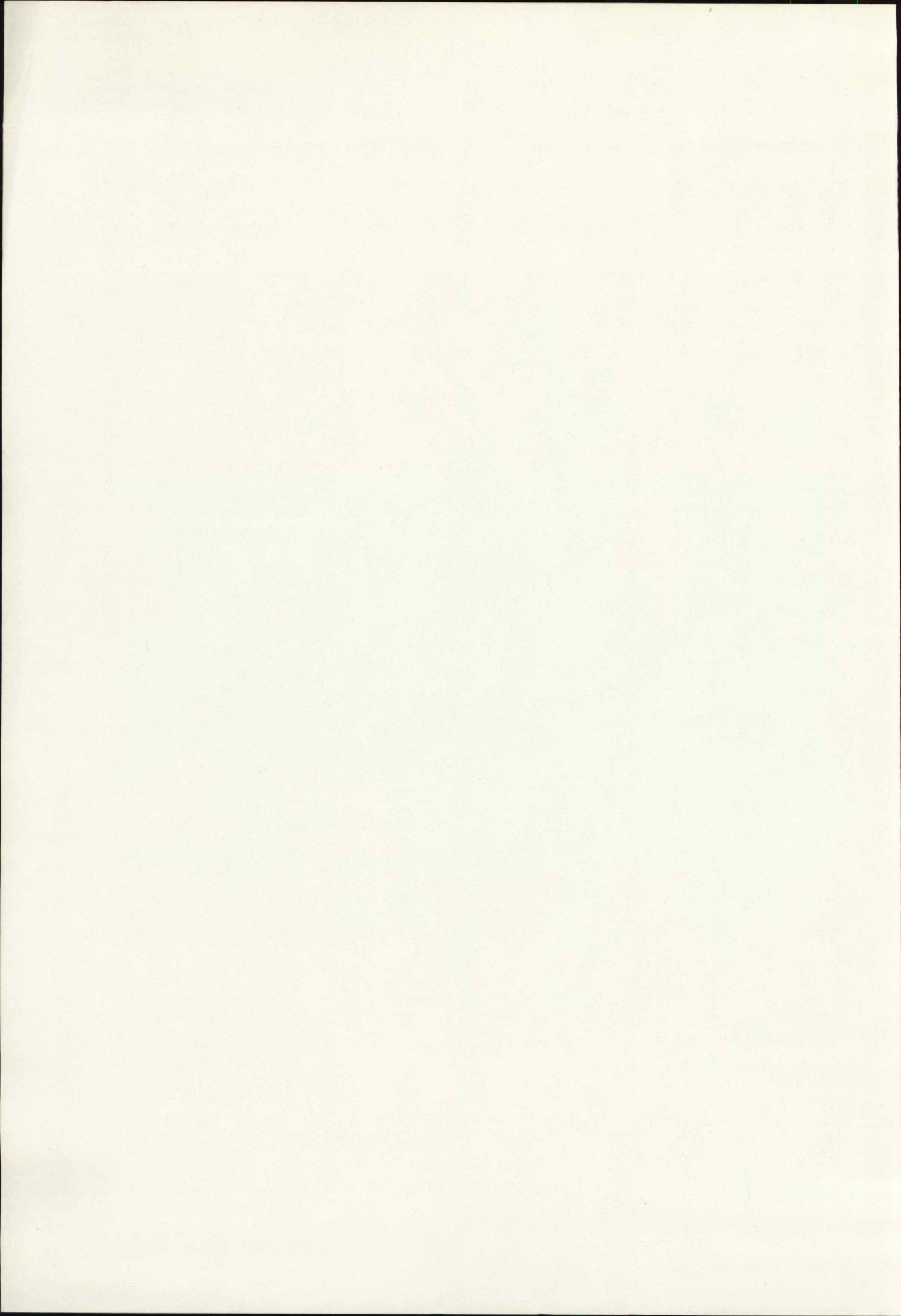
ID 1404
C-2

1.110519158003

THOLEN
gemeente Tholen

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

THOLEN, gemeente Tholen

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Tholen als beschermd stadsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

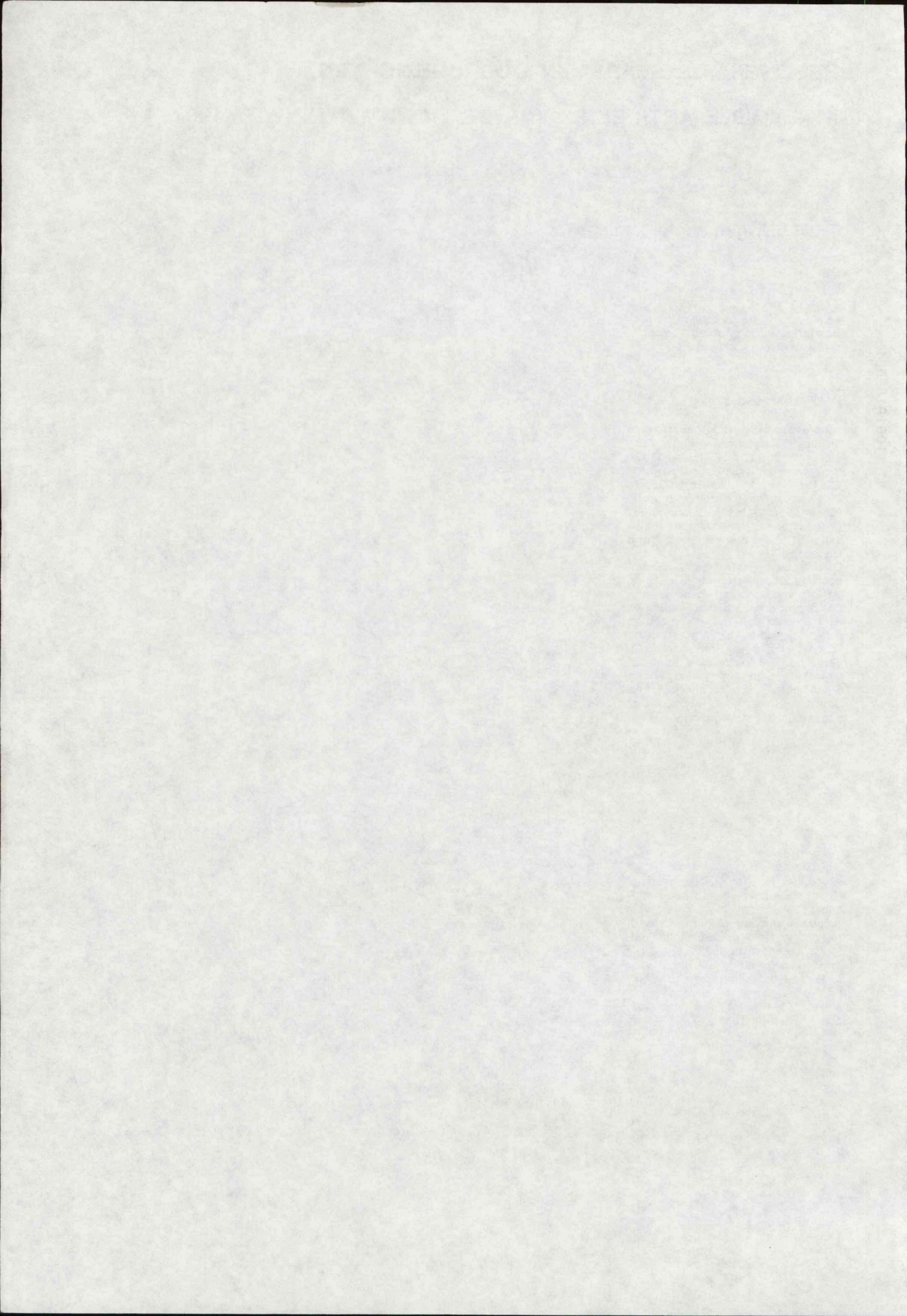
Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de raad van de gemeente Tholen, Gedeputeerde Staten van Zeeland, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Tholen aan te wijzen als beschermd stadsgezicht.

Genoemde instanties hebben positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen bescherming. De begrenzing van het gebied is ten opzichte van het in procedure gebrachte voorstel op advies van de Rijksplanologische Commissie niet gewijzigd. De historische structuur ter plaatse van het gebied tussen Slachtveld, Eendrachtsweg en Contre Escarpe rechtvaardigt opname in het stadsgezicht.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".

De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

1,110519158005

THOLEN gemeente Tholen

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Tholen als beschermd stadsgezicht.

Het beschermde stadsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 302) door een stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

Februari 1988

Inleiding

De Zeeuwse stad Tholen ligt in het zuidoosten van het gelijknamige vroegere eiland dat van het Brabantse vasteland wordt gescheiden door de Eendracht (nu onderdeel van de Schelde-Rijnverbinding).

De stad ontstond als dijknederzetting bij een tol aan de Eendracht. Spoedig werd dit eerste stadsdeel, de Oude Stad, uitgebreid met de noordelijk gelegen Nieuwstad en een buitendijks havenkwartier, de Buitenstad. De drie stadsdelen werden in de 14de eeuw van een omwalling voorzien.

Ondanks de aanvankelijke uitbreidingen groeide Tholen niet uit tot een meer dan regionaal verzorgend centrum.

Uit strategisch oogpunt werd de stad in het begin van de 17de eeuw voorzien van aanzienlijke vestingwerken, waarvan de omwalling nu nog voor een groot deel aanwezig is, evenals de omgrachting. Binnen de omwalling is, mede ten gevolge van het goeddeels uitblijven van ingrijpende ruimtelijke ontwikkelingen, de laat-middeleeuwse stedelijke structuur van Tholen in hoofdzaak bewaard gebleven.

De drie afzonderlijke stadsdelen zijn in deze historisch-ruimtelijke structuur nog min of meer herkenbaar.

Opvallend in de gehele stad is de

19de- en begin-20ste-eeuwse woningbouwinvulling die qua schaal en maat bij de oudere bebouwing aansluit. De historisch waardevolle en monumentale bebouwing is grotendeels geconcentreerd aan de oude dijkstraten, met name aan de Hoogstraat, en aan enkele dwarsstraten. Binnen het geheel van de bebouwing neemt de Onze Lieve Vrouwekerk, die hoog boven de huizen uitrijst, een bijzondere positie in. De overwegend bewaard gebleven historisch-ruimtelijke structuur vormt, in combinatie met de nog aanwezige historisch waardevolle bebouwing, de aanleiding voor de aanwijzing van de binnenstad van Tholen als beschermd stadsgezicht.

Ontstaan en ontwikkeling

Het voormalige eiland Tholen is tot stand gekomen door het aaneendijken van een aantal min of meer afzonderlijke eilanden die door geulen, slikken en schorren van elkaar gescheiden waren. In 1599 kreeg het proces van samenvoeging zijn definitieve beslag.

De kern van de oudste eilanden bestaat uit zogenaamd Oudland. Vermoedelijk begon in de 12de eeuw de systematische bedijking op gang te komen toen grote delen van het Oudland door inbraken vanuit de Oosterschelde, de Striene en andere

onder invloed van de zee staande geulen bedreigd werden.

Het eiland waarop in een later stadium de stad Tholen ontstond, ontwikkelde zich vanuit het Oudland-kerngebied Schakerloo door achter-eenvolgende bedijkingen. Met name de eerst aangewonnen polders, Vijftienhonderdgemeten en Dalem, zijn voor de groei van de stad van belang geweest (fig. 1).

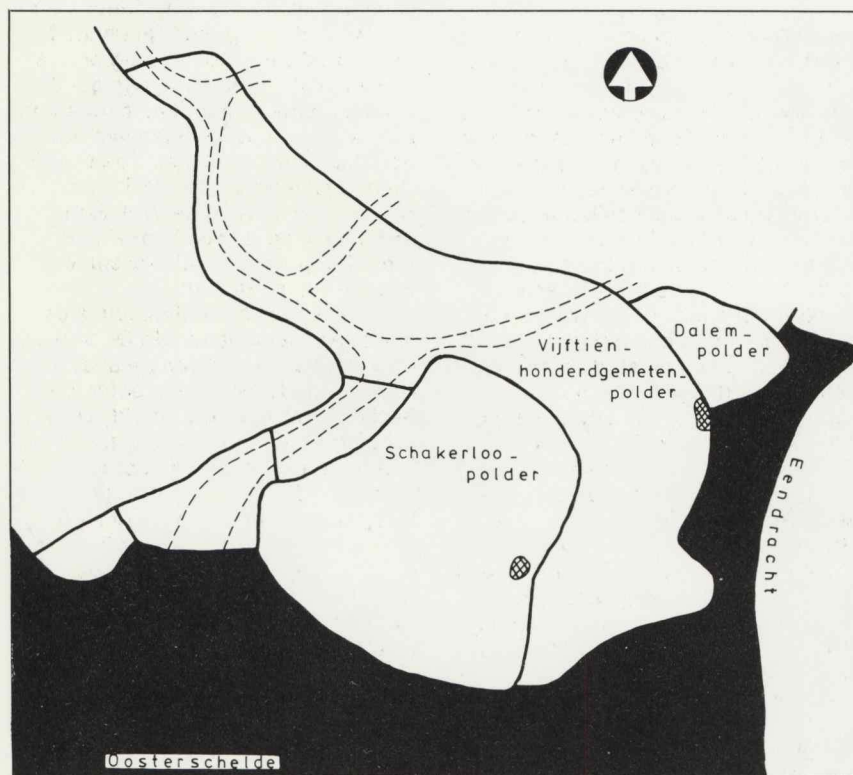
In de Schakerloopolder lag het dorp Oudeland of Schakerloo en er was een tol op de Striene gevestigd.

Aan het begin van de 13de eeuw was de Striene dermate verland dat het scheepvaartverkeer voortaan de Eendracht koos en de tol daarheen verplaatst werd. Aanvankelijk bevond de tol zich op een buitendijkse verhoging, een zogenaamde tolhil, die in de bedijking van de Vijftienhonderdgemetenpolder, rond 1220, werd opgenomen. Als attractie-punt voor verdere activiteiten, waaronder een haven, werd de tolhil de pré-stedelijke kern van de nederzetting die zich begon te ontwikkelen. In eerste instantie werd de nederzetting Hardenstock genoemd, later Ter Tol(l)en.

Aanvankelijk bestond Tholen uit de bebouwing die zich langs de polderdijk uitstrekte: aan de westzijde van de huidige Hoogstraat en de Verbrandestraat. De haven lag buitendijks, vermoedelijk ter hoogte van de latere Zuidpoort. Spoedig vond er uitbreiding plaats door de aanleg van twee haaks op de dijk staande straten: de latere Kerkstraat en Stooftstraat. Aan de laatstgenoemde verrees na 1380 een meestof ter verwerking van meekrap. Aan de eerstgenoemde werd in het laatste kwart van de 13de eeuw een kerk gebouwd. In kerkelijk opzicht behoorde Tholen in eerste instantie tot Schakerloo, later werd een zelfstandige parochie gevormd.

De plaatsing van de kerk is typerend voor een aantal dijksteden, waar de dijk, het begin en tevens het economisch zwaartepunt van de nederzetting, al spoedig dermate volgebouwd was dat voor het bouwen van een kerk onvoldoende ruimte overbleef. Zo kregen in Tholen zowel de kerk als de markt uit ruimtegebrek een plaats op enige afstand van de dijk (afb. II).

Tholen werd uitgebreid na de bedijking van de Dalem-polder tegen de Vijftienhonderdgemetenpolder in 1364. De dijk van de nieuwe polder sloot aan op die van Vijftienhonderdgemeten ter hoogte van de Molen-vliet en bij de nederzetting. Tot voor kort werd het laatstgenoemde punt van aansluiting, de overgang van de Hoogstraat naar de Dalemsestraat, Kromme Elleboog genoemd. In de Dalem-polder kwam een nieuwe uitleg tot stand, de Nieuwstad.

Figuur I.

De polders Schakerloo, Vijftienhonderdgemeten en Dalem. ca. 1365

Veronderstelde loop van de Striene met zijgeulen.

Buitendijks aan de beide polders ontwikkelde zich een havenkwartier, de Buitenstad, toen de haven in noordelijke richting verplaatst was. Het buitendijkse terrein was aangeplempt en opgehoogd met onder andere zel-as, een afvalproduct van de zoutindustrie (fig. II).

In 1365 werden door Jan van Blois, heer Van Tholen, zeer ruime vestingwerken rond de zich uitbreidende nederzetting gelegd, vermoedelijk bestaande uit een stadsmuur met weergang en enkele wachttorens. Later werd een natte gracht rond de vesting gelegd.

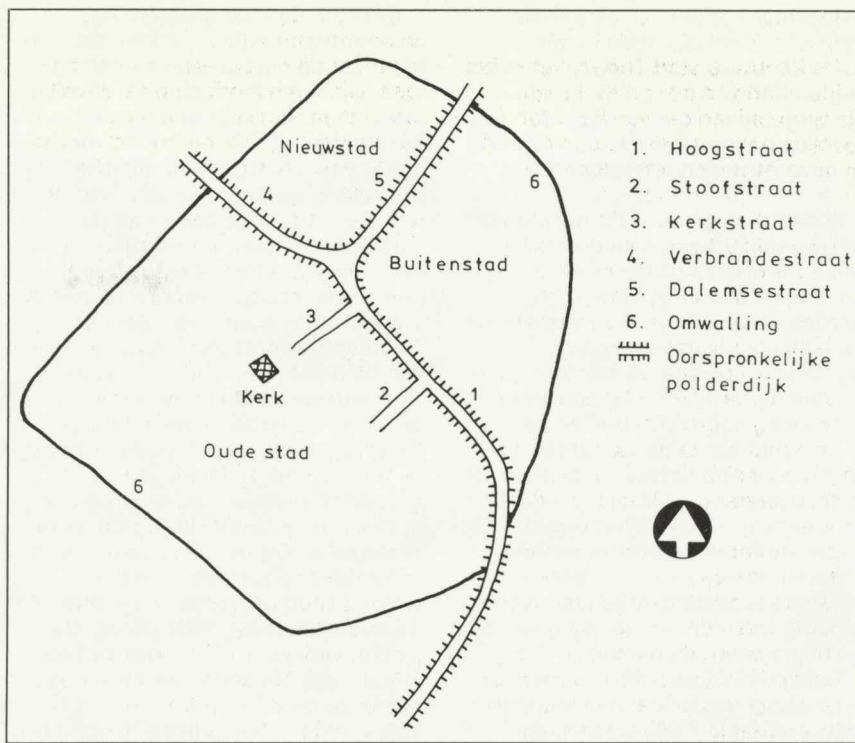
De groei en de ontwikkeling van de nederzetting werden van meet af aan gestimuleerd door de achtereenvolgende heren van Tholen, hetgeen zijn hoogtepunt bereikte in 1366. Jan van Blois schonk in dat jaar een uitgebreide keur, waarmee Tholen in feite stadsrecht kreeg. Ook het kerkelijk leven werd bevorderd, onder andere in 1404 toen Albrecht van Beieren de kerk tot kollegiale kerk verhief, bediend door een kapittel van kanunniken.

In 1452 werd een groot deel van de stad door brand verwoest. Voor het herstel moest men zich diep in de schulden steken. Vermoedelijk is bij de herbouw zo veel mogelijk het oude stratenpatroon gehandhaafd.

In economisch opzicht ging het de stad in de periode na de brand niet langer voor de wind. Bovendien richtten de stormvloed van 1530 en 1532 opnieuw schade aan.

Op de kaart van Jacob van Deventer is de situatie van rond 1560 afgebeeld (fotobijlage, afb. 1). Tholen bestaat dan uit de drie genoemde stadsdelen: de Oude Stad, de Nieuwstad en de Buitenstad. De Oude Stad wordt gevormd door de oorspronkelijke dijk van de Vijftienhonderdgemetenpolder en het gebied daar westelijk van. De dijk, inmiddels Hoogstraat en Het Verbrande geheten, is aan beide zijden dichtbebouwd. Na de bedijking van de Dalempolder had het dijkgedeelte van Het Verbrande zijn waterkerende functie verloren en was verlaagd. De eigenaardige kromming in het dijktracé van de Hoogstraat/Het Verbrande is mogelijk het gevolg van een verlegging van de weg naar de Dalemsedijk die al snel een belangrijke verbindingroute naar het gebied buiten de stad was geworden. De vermoedelijk oudste straten, de Kerkstraat en de Stoofstraat, flankeren het gedeelte van de Hoogstraat waar het stadhuis staat, dat na de brand van 1452 opnieuw is opgetrokken. Het gebouw, met een natuurstenen voorgevel en voorzien van een toren met een klok, is thans nog aanwezig.

Op de kaart is eveneens bebouwing aangegeven aan de Minneputtestraat,

Figuur II
De drie stadsdelen en de oudste straten

de Oudelandsestraat, de Markt en het kerkplein. De rechthoekige vorm van de Markt suggereert een planmatige aanleg. Door een rij tussenliggende bebouwing worden de Markt en het kerkplein van elkaar gescheiden. De kerk is het huidige gebouw, een kruisbasiliek in Brabantsgothische stijl die in beginsel dateert uit de eerste helft van de 15de eeuw en ondanks latere toevoegingen en uitbreidingen gedeeltelijk onvoltooid is gebleven. Als geheel maakt de Oude Stad, met name buiten de Hoogstraat/Het Verbrande, een tamelijk open indruk. Dit wijst op de achterblijvende economische ontwikkeling van de stad en het gehandhaafd blijven van het semi-agrarisch karakter. Ook de stichting van een pesthuis in 1582-1583 in de Venkelstraat wijst op een zeer lage bebouwingsdichtheid. Vanwege het besmettingsgevaar werd een pesthuis nooit in een dichtbevolkte omgeving gesitueerd. Het gedeeltelijk agrarisch karakter van deze straat kwam tot in deze eeuw naar voren in enkele landbouwschuren. De Regentessestraat (de naam is van 1967) was rond 1560 nog onbebouwd.

De in de Dalempolder gelegen Nieuwstad is op Van Deventer's kaart nog voor het overgrote deel in gebruik als tuinbouwgrond en bleekveld. De Doelweg verbindt Het Verbrande met het pad langs de wal.

In de Buitenstad, die is aangeplempt in de bocht die de dijk van Vijftienhonderdgemetenpolder (Hoogstraat)

en de Dalemsedijk maken, ligt de haven. Langs de haven loopt de Kaay die op de Hoogstraat aansluit. De situering van de haven is binnen de 'zoete vest', de gracht die de stad omgeeft. De spuikom, nodig om de aan verzanding onderhevige getijhaveren op diepte te houden, is tot stand gekomen door het leggen van een dam (nu Bebouwdendam) tussen de Dalemsedijk en de omwalling, ter plaatse van de huidige Wal. Rond 1560 besloeg de spuikom al niet meer het gehele terrein tussen de dijk, de wal en de dam.

Opvallend in de Buitenstad is de duidelijke uitleg vanuit de Oude Stad. De Kerkstraat loopt aan de andere kant van de Hoogstraat door in de Backerstraat (nu Botermarkt) en de Stoofstraat in de Visstraat, zodat de Markt wordt verbonden met de haven. De Brugstraat is van de Hoogstraat naar de haven gelegd, gezien de knik vermoedelijk in twee fasen: van de Hoogstraat tot de Bakstraat, en vandaar naar de Kaay. De Bakstraat is aangelegd als verbinding tussen de Dalemsedijk en de Brugstraat.

De Buitenstad, het havenkwartier van Tholen, werd gekenmerkt door een in verhouding tot de overige stadsdelen intensievere verkaveling en een dichte bebouwing, zoals op de kaart van Danckerts uit 1595 te zien is (fotobijlage, afb. 2).

Als geheel maakt de stad op deze kaart, evenals op de vorige, een open indruk. Een groot deel van het

1,110519158006

beschikbare oppervlak binnen de wallen is onbebouwd en in gebruik als moestuin en boomgaard. Verdichting en uitbreiding van de bebouwing zijn uitgebleven omdat noch de bevolking sterk groeide, noch handel en nijverheid zich uitbreidden.

In de Tachtigjarige Oorlog was de strategische ligging van de stad van belang. Rond 1570 lag er een Spaans garnizoen in Tholen en werden de vestingwerken verbeterd. De helft van de inwoners had inmiddels vanwege de slechte tijden de stad verlaten. Hun huizen werden door de soldaten afgebroken en opgestookt om in de winterse kou enigszins warm te blijven. Ook werd in deze jaren een aantal huizen, dat vermoedelijk in het schootsveld buiten de muren stond, afgebroken.

Nadat Tholen in 1577 naar de Staatse kant was overgegaan werd spoedig met een vernieuwing van de vestingwerken begonnen.

Tussen 1577 en 1590 werden de eerste bastions bij de stadspoorten gebouwd en in 1583 werd in de geïndeerde 's Heer Boudewijnpoolder aan de overzijde van de Eendracht het kroonwerk Slikkenburg aangelegd. Een kroonwerk bestaat uit twee gebastioneerde fronten met twee vleugels.

Op de kaart van 1595 zijn de veranderingen ten opzichte van de kaart van Van Deventer zichtbaar. De Zuidendsepoort, eind Hoogstraat, is door verlegging van de omwalling vervallen en gesloopt. De Verbrande-, de Oudelandse-, de Oude Vossemeerse- en de Waterpoort bleven over. Een nieuw element in de stadsplattegrond wordt gevormd door de Schuttersdoelen in de Nieuwstad. Aan de Doelweg, die rond 1560 nog onbebouwd was, is aan de zuidzijde bebouwing verzezen. Het grote gebouw aan de zuidoostkant van de Markt is vermoedelijk de in 1582 gebouwde Waag.

Tussen 1590 en 1598 werden de vestingwallen voor een deel verbreed en verhoogd en de vest werd op gelijke breedte en diepte gebracht. Op de contre-escarpe (het buitenboord van de vestinggracht) werd een weg aangelegd. In de vest werden twee waterkeringen (stenen beren), de Noord- en de Zuid-Oudaan, gelegd. De Noord-Oudaan is al op de kaart van 1595 te zien, de Zuid-Oudaan dateert vermoedelijk uit 1597 of 1598 en is op de begin 17de-eeuwse kaart van Blaeu afgebeeld (fotobijlage, afb. 3). Via beide stenen beren konden voetgangers de stad in- en uitgaan. Ondanks de eerder uitgevoerde werkzaamheden werd in 1603 begonnen met een vrijwel complete vernieuwing van de omwalling, waarbij de vesting uiteindelijk een stervorm, voorzien van zeven bolwerken kreeg.

In 1606 was het grootste deel van de werkzaamheden voltooid. De kaart van Blaeu laat een aantal veranderingen in de stadsplattegrond zien, zoals die zich ten opzichte van de situatie van 1595 hebben voorgedaan. Een gevolg van de nieuwe omwalling was het min of meer tegen de wal doodlopen van de Oudelandsestraat, de Hoogstraat en de Verbrandestraat. De Verbrandepoort kwam zonder functie binnen de omwalling te staan. Een nieuwe Oudelandsepoort werd zuidwestelijk van de oude gebouwd, de nieuwe Vossemeersepoort verrees noordwestelijk van de oude Vossemeersepoort. De Hoogstraat geeft toegang tot de in 1604 op het bolwerk gebouwde meestof, die ook via een brug over het inundatiekanaal de Cromvliet te bereiken is. Opmerkelijk op de kaart zijn enkele zogenaamde vaten, waterputten, die restanten waren van de middeleeuwse stadsgracht. De laatste vate is in 1915 gedempt, de straatnaam Ter Vate herinnert nog aan deze put. De op de kaart afgebeelde molen is in 1576 gebouwd op een verhoging aan de wal.

De Buitenstad is begin 17de eeuw nog steeds het dichtst bebouwde stadsdeel. De haven, de timmerwerf en de Vismarkt geven het karakter van de wijk aan. De watermolen bij de haven is een getijmolen die aan de spuikom staat. De Botermarkt (Suyvel marckt) is rond 1620 gesaneerd en verbreed, in 1623 zijn er acht nieuwe huizen gebouwd. Het noordoostelijk en zuidoostelijk gedeelte van de Buitenstad zijn minder intensief bebouwd, het zwaartepunt ligt duidelijk tussen de haven en de Hoogstraat.

Een stimulans voor de stad was de vestiging van mosselvisserij uit Reimerswaal, dat in 1631 verlaten werd. De bewerking van meekrap en de zoutnering waren eveneens belangrijke economische activiteiten, daarnaast was er een aantal gilden, onder andere die van de beenhakkers, de timmerlieden en de metselaars.

De Nieuwstad is begin 17de eeuw nog tamelijk leeg, een aanzienlijk deel wordt in beslag genomen door het Schuttershof met het aangrenzende terrein. De op de kaart aangegeven Kruyttoren is de oude Vossemeersepoort, die voor de opslag van buskruit werd gebruikt. De huidige naam Kruittorenstraat herinnert aan deze functie.

Ook de Oude Stad is nog vrij leeg, de open ruimte is zelfs door verlegging van de westelijke omwalling nog groter geworden. Veel grond is in gebruik als boomgaard en moestuin. Het bebouwingsbeeld van de straten is vrijwel hetzelfde als op de kaart van 1595. In de gehele stad staan ongeveer 340 huizen, met vermoedelijk ongeveer 1615 inwoners. Afzonderlijk op de kaart aangegeven

zijn de Gasthuiskapel in de Kerkstraat, het Gasthuis, de Grote Kerk, de Waag met de Vleeshal, het stadhuis, de timmerwerf, de vijf poorten, de watermolen en de walmolen.

Eenzelfde, zij het iets gedetailleerder beeld geeft de kaart uit de Nieuwe Cronyk van Zeeland van Smallegange uit 1696 (fotobijlage, afb. 4). Er hebben zich slechts kleine veranderingen voorgedaan. Tegenover het stadhuis is de hoek Hoogstraat/Brugstraat afgebroken, zodat het Beursplein ontstond. Hier werden voortaan, in plaats van op de Markt, tot 1750 de openbare terechtstellingen voltrokken en tevens was hier de Beurs gevestigd. De Waag is inmiddels voor de helft in gebruik bij de in 1682 gestichte Waalse gemeente bestaande uit gevluchte Hugenoten. De kaartlegenda vermeldt bij nummer 18: France Kerck. Na opheffing van de gemeente in 1818 kocht de rooms-katholieke kerk het gebouw. De (scheeps)timmerwerf is verhuisd naar de Eendracht, op de oude plaats is het 's Landshuys, ook wel Ammunitionhuis, gevestigd, waarin wapentuig ter verdediging van het eiland opgeslagen werd. De oude Vossemeersepoort is uit de omwalling verdwenen. De walmolen is in 1660 door een nieuwe vervangen.

Op de kaart van D.W.C. Hattinga uit 1745 is de situatie nauwelijks gewijzigd (fotobijlage, afb. 5). Uitbreiding van de bebouwing heeft zich vrijwel niet voorgedaan, binnen de wallen is de stad nog steeds voor een aanzienlijk deel onbebouwd. Ten opzichte van circa 1700 zijn het aantal huizen en het inwonertal slechts weinig toegenomen, in 1738 stonden in Tholen 363 huizen met ongeveer 1725 inwoners. In de bebouwing hebben zich enige wijzigingen voltrokken. De walmolen is wederom vernieuwd, in 1736 is de huidige molen De Hoop gebouwd. De op de kaart aangegeven 'Gort Molen' heeft tussen 1699 en 1785 gefunctioneerd en verwerkte gort tot meel en veevoeder.

De kaart 'De riviere den Eendragt en de Landen gelegen tussen Steenberg en Tholen' uit 1748 geeft nogmaals een beeld van de stad, nu echter met het omliggende gebied (fotobijlage, afb. 6). Nadat de vesting Tholen in 1814 was opgeheven, begon een aantal veranderingen in ruimtelijk opzicht op gang te komen. Nog in 1814 werd de Vossemeersepoort wegens bouwvaligheid gedeeltelijk gesloopt, twee jaar later werd de brug over de vest vervangen door een aarden dam. De Kruittoren werd in 1817 gesloopt, evenals het oude Gasthuis bij de Grote Kerk.

De haven werd in 1826 van de 'zoete vest' naar de 'zoute vest' verplaatst. De oude haven werd

gedempt en ter plaatse werd een dijk opgeworpen ter bescherming van de stad. De twee stenen beren werden in 1827 en 1828 vervangen door aarden dammen, de zuidelijke tevens voorzien van een weg.

Het kadastraal minuutplan uit 1832 laat de veranderingen tot dat jaar zien (fotobijlage, afb. 7).

In de jaren dertig van de 19de eeuw verdwenen de getijmolen en de spuiikom, die na de verplaatsing van de haven buiten gebruik waren geraakt. Het al in de 18de eeuw aangelegde stadsparkje, het Slingerbosje genaamd, werd in 1835 opnieuw beplant. Toen werd ook het terrein van het afgebroken Ammunitionhuis in een plantsoen omgezet.

Ondanks de bevolkingstoename in de eerste helft van de 19de eeuw, van 1898 inwoners in 1815 tot 2394 in 1840, en de daarmee gepaard gaande woningbouw, bleef er in de stad een aanzienlijke hoeveelheid ruimte over, zoals onder andere uit de bovengenoemde parkaanleg blijkt.

In 1848 telde de stad een leerlooierij, een lijnbaan, een meestof, een grutterij en twee molens. De walmolen 'De Hoop' werd in 1865 verhoogd om de windvang te verbeteren. 'De Verwachting', een stenen stellingmolen, werd in 1848 gebouwd aan de Vlasmarkt. In 1930 werden de kap, de wieken en de stelling verwijderd. Buiten de stad was in 1848 nog een tweede meestof, de Buitenstof, gebouwd en aan de Eendracht was in 1765 ter plaatse van de vroegere timmerwerf een zoutkeet neergezet (nu onderdeel van de scheepswerf).

Vanaf de jaren veertig van de 19de eeuw werd de vesting verder ontmanteld en omgezet in een wandelpark. De Oudelandsepoort en de Waterpoort werden afgebroken, de vest tussen de Vossemeersepoort en de (voormalige) noordbeer werd grotendeels gedempt. De kaart van Kuyper die de situatie van 1866 weergeeft, laat deze laatste verandering nog niet zien (fotobijlage, afb. 8). De laatste delen van de wal aan de landzijde van de stad werden in 1870 en 1880 geëgaliseerd. De Verbrandestraat werd enige jaren later door de aanleg van een voetbrug over de vest aangesloten op de Molenvlietsedijk.

In de zoute vest werd kort na 1868 een aantal oesterputten aangelegd, evenals enige tijd later in het voormalige kroonwerk Slikkenburg. Op de contrescarp werden loodsen gebouwd. Ten behoeve van één van de oesterbedrijven werd in 1871 een haventje ten zuiden van de grote haven aangelegd. In 1908 werden beide havens met elkaar verbonden. De strenge winter van 1962-1963, de aanleg van de Deltawerken en de Schelde-Rijnverbinding betekenden het einde van de oestercultuur.

In de periode rond 1900 werden binnen de veste nog enkele straten aangelegd en bebouwd: de Bosstraat, de Paulinastraat, de Gildenstraat, de Kruittorenstraat en de Hofstraat. Ook het terrein van de (binnen-)meestof, sinds 1967 Cromvliet genaamd werd bebouwd. De Plantagestraat, Het Bolwerk, de Regentessestraat en de Molenvlietsestraat werden in de jaren dertig bebouwd.

De na-oorlogse uitbreiding van de stad, met name in de jaren zestig en zeventig, voltrok zich voor het overgrote deel buiten de oude veste. Wel werden in de binnenstad de Verbrandestraat en de Minneputtestraat gesaneerd.

Voor de afgebroken bebouwing kwamen bejaardenwoningen en parkeerruimtes in de plaats.

De verbinding tussen Tholen en het Brabantse vasteland bestond uit een pontveer over de Eendracht, tot in 1928 een brug werd gebouwd. Om vanuit het stadscentrum aansluiting op de brug te verkrijgen, legde men de Eendrachtsweg aan. De historische plattegrond van de binnenstad werd hiermee doorbroken.

Om de Eendracht in het kader van de Schelde-Rijnverbinding voor de scheepvaart geschikt te maken was het noodzakelijk het kanaal te verbreden en de bochten ruimer te maken. De brug, met een overspanning van honderd meter tussen de peilers moest vervangen worden. De nieuwe brug die in 1971 in gebruik kwam, werd noordelijk van de oude brug aangelegd, waardoor de toegang tot de stad van de Eendrachtsweg naar de Grindweg verschoof.

De stadswallen, die aan de waterkant als zeewering dienst deden, moesten in verband met de Deltawerken, voorafgaand aan de afsluiting van de Oosterschelde, verhoogd en verzaard worden. In 1974 werd de vest aan de zuidzijde van de stad gedempt en enige tijd later werd de contrescarp verzaard en tot zeedijk verhoogd. In 1978 werd de vest ten noorden van de haven gedempt en werd de wal verzaard.

Huidig ruimtelijk karakter

Uit de voorgaande paragraaf kunnen, met name op basis van het historisch kaartmateriaal, enkele conclusies getrokken worden ten aanzien van de historisch-ruimtelijke structuur van de stad Tholen, zoals die zich heden ten dage voordoet. In de eerste plaats is gebleken dat deze structuur, na eenmaal gevormd te zijn en een bepaalde mate van ontwikkeling bereikt te hebben, niet ingrijpend gewijzigd is in de loop der eeuwen. Wel vonden in de 19de en 20ste eeuw aanvullingen op de stedelijke structuur plaats, terwijl ook

de belangrijkste verstoringen uit deze periode dagtekenen. Eén en ander houdt mede in, dat de huidige historisch-ruimtelijke structuur in grote trekken de 16de- en 17de-eeuwse situatie weergeeft, toen het eindpunt van de stadsontwikkeling van Tholen bereikt werd. Binnen deze ontwikkeling dient onderscheid gemaakt te worden tussen enerzijds de groei en de uitbreiding van het stratenpatroon en anderzijds de aanleg van de omringende vestingwerken. De historisch-ruimtelijke structuur bestaat aldus uit een drie-geleding binnen de vestingwerken. Deze drie-geleding wordt gevormd door de in plattegrond herkenbare stadsdelen, de Oude Stad, de Nieuwstad en de Buitenstad. In het tegenwoordige aanzien van de stad is het onderscheid tussen de stadsdelen op een aantal plaatsen nog zichtbaar, als ook het min of meer eigen karakter van elk stadsdeel afzonderlijk.

De Oude Stad wordt in structureel opzicht bepaald door het beloop van de Hoogstraat en de Verbrandestraat, te zamen de oude polderdijk van Vijftienhonderdgemeten, en de haaks daarop aangelegde oudste straten en enkele latere straten. In dit gedeelte van de stad bevindt zich het grootste deel van de historisch waardevolle en monumentale bebouwing, waaronder het stadshuis en de Onze Lieve Vrouwekerk. De straten zijn over het algemeen relatief smal en aan beide zijden aaneensluitend bebouwd.

De structuur van de Nieuwstad wordt eveneens gekenmerkt door twee dijkstraten: de Verbrandestraat en de Dalemsestraat, en door de kaarsrechte Doelweg. Veel later dan in de Oude Stad is hier bebouwing van enige omvang tot stand gekomen. Deze bebouwing sluit aan bij de 19de- en vroeg-20ste-eeuwse woningbouwinvulling, die zich op tal van plaatsen in de stad binnen de omwalling heeft voorgedaan.

De Buitenstad wordt aan de landzijde bepaald door dezelfde straten als de Oude Stad: de Hoogstraat, de Verbrandestraat en de dwarsstraten, en aan de waterkant door de haven en de Kaay. De bebouwing is gedeeltelijk historisch waardevol en monumentaal en sluit bij die van de Oude Stad aan. De straten zijn smal en worden gekenmerkt door een intensieve verkaveling. Hierdoor en ten gevolge van de nog aanwezige vormen van bedrijvigheid heeft de Buitenstad nog enigszins het karakter van een havenkwartier behouden.

De vest en de geëgaliseerde maar nog herkenbare omwalling die voor een groot deel de binnenstad omgeven, vormen een duidelijke begrenzing van het historisch centrum van Tholen. De beplanting

van de wallen draagt hier in hoge mate aan bij.

Beschermd gebied

De grens van het stadsgezicht Tholen is zodanig gekozen dat de gehele historisch-ruimtelijke structuur van de binnenstad, inclusief de omwalling en de vest, binnen het beschermde gebied valt.

Derhalve is de grens gelegd aan de buitenzijde van de vest, voorzover die nog aanwezig is, en volgt in het noordoosten de weg die ter plaatse van de daar gedempte vest loopt. De oostelijke grens volgt de gemeentegrens die door de Eendracht loopt. In het zuiden is de grens enigszins ruimer getrokken ten opzichte van de voormalige vest vanwege het grote belang van het zicht op de stad vanaf deze plaats. Het beschermde gebied is aangegeven op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 302).

Nadere typering te beschermen waarden

In het gehele als beschermd stadsgezicht aangewezen gebied is de historisch-ruimtelijke structuur, dat wil zeggen het historisch patroon van straten, wegen, omwalling, vest en open ruimten in samenhang met de aard en de schaal van de bebouwing, van belang. In de beschrijving van het huidige ruimtelijk karakter is deze structuur, bestaande uit de drie onderscheiden stadsdelen binnen de omwalling en de vest, reeds in grote lijnen beschreven.

Behalve de reeds aangeduide aspecten zijn plaatselijk ook de profilering en de inrichting van de openbare ruimte, het verkavelingspatroon en het bebouwingsbeeld van betekenis.

Zoals reeds hierboven opgemerkt is, wordt de Oude Stad bepaald door de Hoogstraat en de Verbrandestraat, met de landinwaartse uitleg bestaande uit de evenwijdige assen Kerkstraat en Stoofstraat. De overige straten dateren in aanleg en/of bebouwing uit een latere periode dan de oorspronkelijke dijk met de twee dwarsstraten. Het dijkarakter van de Verbrandestraat is door afgraving verloren gegaan, het historisch karakter grotendeels ten gevolge van afbraak en recente nieuwbouw, vooral tussen Doelweg en Schuttershof. Slechts in het smalle aflopende gedeelte vanaf de hoek met de Dalemsestraat is het oorspronkelijke besloten aanzien van de straat enigszins bewaard gebleven. De Hoogstraat is nog altijd als dijk herkenbaar, hetgeen zich duidelijk manifesteert in het aflopen van de zijstraten. Tevens is de Hoogstraat, globaal tussen Kerkstraat en Stoofstraat, met de zijstraten aan weers-

kanten, vanouds het centrum van de stad als geheel. In dit gedeelte bevinden zich de meeste historisch waardevolle en monumentale bouwwerken, waaronder de Onze Lieve Vrouwekerk en het stadhuis.

De bebouwing heeft meer allure dan in de rest van de stad. Naast panden met een gevelbreedte van twee of drie venstertraveeën, die de historisch waardevolle bebouwing van de stad als geheel kenmerkt, komt in dit gebied bebouwing voor met een breedte van vier of vijf traveeën. Hoewel de meeste panden in niet meer dan twee bouwlagen zijn opgetrokken, neemt de bouwhoogte toe door een grotere verdiepingshoogte. Ook de detaillering van de voorgevels is in een aantal gevallen rijker. Voorbeelden zijn Hoogstraat 13-15, een lijstgevel met middenrisaliet en Brugstraat 10 (Muziekschool), een gevel met een brede kroonlijst en voorzien van een bordes.

Kenmerkend voor de ruimtelijke opbouw is de aaneengesloten wijze van bebouwen in vrij strakke rooilijnen aan de straat. De gesloten straatwanden scheppen in combinatie met de smalle, aan weerskanten van stoepen voorziene straten een bij uitstek stedelijke sfeer. Enkele straten, onder andere de Kerkstraat, zijn als voetgangersgebied ingericht in verband met de concentratie van winkels in dit stadsdeel. De aangelegde sierbestrating doet afbreuk aan het historisch karakter van deze straten.

Ten zuiden van de Stoofstraat nemen de allure en het aanzien van de bebouwing aan de Hoogstraat af, de panden zijn gemiddeld jonger en lager dan die tussen Kerk- en Stoofstraat. De meeste zijn opgetrokken in één bouwlaag met zolderverdieping in de kap.

De Kerkstraat en de Stoofstraat sluiten qua bebouwing bij de kern van de Hoogstraat aan. In de Kerkstraat overweegt historisch waardevolle bebouwing, waaronder de Gasthuiskapel. De Stoofstraat wordt afgesloten door de zijgevel van de rooms-katholieke kerk, zodat met de ontstane hoek een geleidelijke overgang naar de open ruimte van de Markt is verkregen.

De Markt vormt een hoogtepunt binnen de gehele stedelijke ruimte. De bebouwing, gedeeltelijk historisch, gedeeltelijk in historische trant gerenoveerd, is sterk beeldbepalend, terwijl de muziektent, enkele oude bomen en de travalje in hoge mate aan de sfeer van het plein bijdragen. Het hoge silhouet van de Onze Lieve Vrouwekerk torent uit boven de noordwestelijke pleinwand die gedeeltelijk open is. Zowel door de omvang van het kerkgebouw als door de opening tussen de Markt en het kerkerrein is de Markt enigszins als voorplein van de kerk gaan functio-

neren. De groene buitenruimte rond de kerk contrasteert met het stenen marktplein. De ruimte buiten de karakteristieke ommuring van het kerkerrein vormt een overgang naar de 19de- en 20ste-eeuwse woningbouw-invulling van de Oude Stad. Het kenmerkende contrast tussen de kleinschalige bebouwing en de imposante kerk is het gevolg van de excentrische ligging van de kerk ten opzichte van het middeleeuws stadscentrum en het achterwege blijven van stedelijke ontwikkeling in later tijd. Door het verdwijnen van bebouwing ten oosten van de kerk (op het kadastraal minuutplan nog aanwezig) en ten zuidwesten van de kerk in de jaren zeventig is deze tegenstelling nog versterkt. Ook aan de op de kerk uitlopende Minneputestraat is bebouwing afgebroken, waardoor de verhouding tussen de beslotenheid van de straat en de openheid van het kerkerrein verstoord is.

De overige straten in de Oude Stad worden gekenmerkt door eenvoudige 19de- en begin-20ste-eeuwse bebouwing. Dit geldt voor de Paulinastraat, de Bosstraat, de Venkelstraat, de Oudelandsestraat, de Oudelandse Poort, de Regentessestraat, de Plantagestraat, de Molenvlietsestraat, de Gildenstraat en de noordwestzijde van de Verbrandestraat. Ook één van de zuidelijke bolwerken is op deze wijze bebouwd met de huidige straat Cromvliet, terwijl noordelijk, op het Bolwerk, grotere en vrijstaande panden zijn verzeen. De bebouwing in de genoemde straten staat over het algemeen in een strakke rooilijn. De huizen vormen gesloten straatwanden, op een aantal plaatsen door gangen onderbroken. Doorgaans is de bebouwing opgetrokken in één of twee bouwlagen met zolderverdieping in de kap. De nokrichting is evenwijdig met de straat, of staat er haaks op. De strakke rooilijn en de gelijke breedte van de panden in een aantal straten, zoals de Molenvlietsestraat, wijzen op een uniforme uitgifte van de kavels. Dit heeft geresulteerd in enigszins gelijkvormige bouwblokken, met toch individueel verschillende huizen. De vroegst gebouwde straten, zoals de Oudelandsestraat en de Venkelstraat (nu de noordwestzijde) vertonen de grootste verscheidenheid. Ondanks het bescheiden karakter waardoor de 19de- en 20ste-eeuwse woonhuizen gekenmerkt worden, is deze bebouwing door zowel de hoeveelheid als ten gevolge van de spreiding door de gehele binnenstad voor de karakteristiek van het stadsgezicht van groot belang.

De Venkelstraat wordt op markante wijze afgesloten met de Vlasmarkt, de molenromp van De Verwachting,

en daarachter de beplanting van het bolwerk.

De bebouwing aan Cromvliet volgt de hoogteverschillen in het terrein. Met name waar hierdoor de lijstgevels ten opzichte van elkaar verspringen is een waardevol ritmisch accent in de gevelwanden verkregen. Op een aantal punten in de stad, waar de bebouwing hoogteverschillen volgt, doet zich hetzelfde voor, in de Oude Stad onder andere in de Gildenstraat die enigszins oploopt naar de Verbrandestraat.

De van oudsher grote oppervlakte binnenstedelijke ruimte is nu nog voor een deel in de Oude Stad aanwezig en manifesteert zich in de ruimten tussen de diverse straten. Vooral tussen de Molenvlietsestraat, de Verbrandestraat, het Bolwerk en de Gildenstraat zijn de achtererven van de huizen ruim bemeten. De relatieve openheid van de 19de- en 20ste-eeuwse woningbouw invulling vormt een contrast met de beslotenheid van de eerder bebouwde straten.

Ook het karakter van de Nieuwstad wordt in aanzienlijke mate bepaald door het beloop van de oorspronkelijke dijken, nu de Verbrandestraat en de Dalemsestraat. Met name ten gevolge van het aflopen van de zijstraten is de hogere ligging van de Dalemsestraat nog zichtbaar. De straat vormt in morfologische zin een eenheid met de Hoogstraat die eveneens als dijk nog te herkennen is. Wat betreft de historische bebouwing sluit de Dalemsestraat aan bij het overheersende beeld in de Nieuwstad: gesloten straatwanden, eenvoudige bebouwing opgetrokken in één à twee bouwlagen met kap.

De nokrichting is ook in dit stadsdeel evenwijdig aan of haaks op de straat. De meeste panden dateren uit de 19de eeuw, een aantal is ouder.

De Doelweg is voornamelijk als structureel van belang, de bebouwing bestaat grotendeels uit nieuwbouw die ten opzichte van de vroegere rooilijn is teruggeplaatst. Bij de aansluiting op de enigszins hoger gelegen Vossemeersepoort, gesitueerd ter plaatste van de vroegere wal, doet zich weer de karakteristieke opklimming van kroonlijsten voor. In de Vossemeersepoort is ten gevolge van sloop tussen de Doelweg en de Dalemsestraat de verhouding tussen de breedte van de straat en de hoogte van de bebouwing verstoord.

De Hofstraat, Schuttershof en Ter Vate sluiten wat betreft het bebouwingsbeeld aan bij de beschreven 19de- en 20ste-eeuwse woningbouwontwikkelingen in de Oude Stad. De bloksgewijze groepering van het nieuwbouw-complex aan de noord-oost-zijde van de Verbrandestraat betekent zowel een doorbreking van de historische structuur, het straatje

de Hoge Wal is geheel verdwenen, als van het traditionele bebouwingsbeeld.

De bebouwing aan de Kruittoren en de Kruittorenstraat sluit qua karakter aan bij die in de Dalemsestraat. Aan beide straten betreft het 19de- en 20ste-eeuwse woningbouw invulling van het noordoostelijk bolwerk. In de Kruittorenstraat tussen Eendrachtsweg en Kruittoren is de beslotenheid van het buurtje bewaard gebleven. Binnen de bebouwing is de lage Gereformeerde Gemeentekerk uit 1908 een karakteristiek element. Tussen de Vossemeersepoort en de Ten Ankerweg is na het verdwijnen van de bussenstandplaats een plantsoenachtige ruimte ingericht. Door het ongedifferentieerde karakter van deze ruimte is er geen duidelijke scheiding tussen de bolwerk-bebouwing die de eigenlijke stad begrenst en het vroegere buitengebied van de veste.

In het doorlopen van de Stooftstraat en de Kerkstraat aan de andere kant van de Hoogstraat in de Visstraat en de Botermarkt is nog duidelijk herkenbaar, dat de Buitenstad oorspronkelijk een uitleg vanuit de Oude Stad is geweest. De Brugstraat is een latere, parallel aan de vroegste straten lopende verbinding tussen de Hoogstraat en de haven.

De Bebouwendam is in oorsprong de dijk langs de voormalige spuikom, en door de karakteristieke hogere ligging nog als zodanig herkenbaar.

De Brugstraat en de Botermarkt sluiten in de richting van de Hoogstraat wat betreft aanzien en allure op de daar gelegen hoogwaardige zone aan. Aan de Brugstraat bevindt zich de statige Muziekschool, tussen de Bakstraat en de Kaay staat een aantal opvallende, wit gepleisterde panden. In de rest van de stad is de bebouwing vrijwel overal opgetrokken in schoon metselwerk.

In de omgeving van de haven is in de diverse straten het oorspronkelijk karakter van de Buitenstad enigszins bewaard gebleven. De bebouwing is gedeeltelijk historisch waardevol, de straten zijn smal en intensief verkaveld. Behalve uit woningen bestaat de bebouwing ook uit winkel- en bedrijfspanden.

Aan het zuidoende van de Kaay is de grootschaliger bedrijvigheid, de gemeentelijke gasfabriek en de essencefabriek, inmiddels verdwenen. Woningbouw is er voor in de plaats gekomen. Door de verzwarende van het dijklichaam tussen de haven en de Kaay is de haven vanaf de Kaay onzichtbaar geworden. Met name hierdoor, echter ook ten gevolge van de nieuwbouw, zijn beide ruimten onduidelijke elementen binnen de stedelijke structuur geworden. Dit geldt eveneens voor de gedeelten van de vest ten noorden van de

haven en ten zuiden van de Bosstraat en Cromvliet die in de jaren zeventig gedempt zijn en nu functioneren als parkeerplaats, respectievelijk als dijktaalud.

De Eendrachtsweg is duidelijk als verkeersdoorbraak binnen de structuur van de Buitenstad te herkennen. Het brede profiel, het oplopen van de weg van binnenstadsniveau tot bolwerkniveau en het ontbreken van gesloten straatwanden dragen hier in hoge mate aan bij.

De omwalling van de binnenstad is nog grotendeels, zij het geëgaliseerd, aanwezig, zes van de zeven bolwerken zijn nog herkenbaar.

De woningbouw invulling aan het zuidelijk bolwerk is reeds ter sprake gekomen. Opmerkelijk op het Bolwerk is het begin van een villa-ontwikkeling bestaande uit enkele grotere en vrijstaande huizen. Deze ontwikkeling heeft zich binnen de veste echter niet voortgezet. De enige villa die de binnenstad rijk is, staat op het bolwerk bij Zuid Oudaan. Op het meest noordelijke bolwerk is nog in de jaren zeventig een school gebouwd.

Voor het overige is de voornamelijk 19de-eeuwse parkaanleg bewaard gebleven. De walmolen De Hoop is mede door de hoogte een zeer beeldbepalend element voor het gehele stadsgezicht.

De wallen met de parkbeplanting effectueren een visueel-ruimtelijk contrast tussen de oude stadskern binnen de vest en het gebied daarbuiten en zijn als zodanig van groot belang. De voor een groot deel nog aanwezige vest versterkt dit effect nog en brengt tevens een daadwerkelijke scheiding tussen de stad binnen de vest en buiten de vest aan.

Op de als bijlage opgenomen historisch-ruimtelijke waarderingskaart is de historisch-ruimtelijke waarde van het stadscentrum in de bestaande situatie in hoofdlijnen weergegeven (fotobijlage, afb. 9).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen stadsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld of gewijzigd. De toelichting op de aanwijzing als beschermd stadsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A.J. van der.

Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. dl. 11 Gorinchem, 1845.

Hollestelle, A.

Geschiedkundige beschrijving van Tholen en omstreken. Middelburg, 1897.

Woudenberg, F.J. van.

'Van tol tot Tholen. Een historisch-geografisch onderzoek naar het ontstaan en de ontwikkeling van de stedelijke nederzettingen Tholen en Sint Maartensdijk'. Niet uitgegeven scriptie Universiteit van Utrecht, afd. soc. geografie, 1983

Zuurdeeg, J.P.B.

'De vesting Tholen'. Zeeuws Tijdschrift (1978) 152-159.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stede-
bouwkundig onderzoek: Drs. M.
Kooiman, Utrecht.

Foto's:

- Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn (afb. 7);
- Rijksarchief in Zeeland, Middelburg (afb. 6);
- Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9);
- Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaarten en illustraties in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.

Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP

Postbus 20014

2500 EA 's-Gravenhage.

Telefoon: 070-78 98 80.

Onder vermelding van bestelnummer

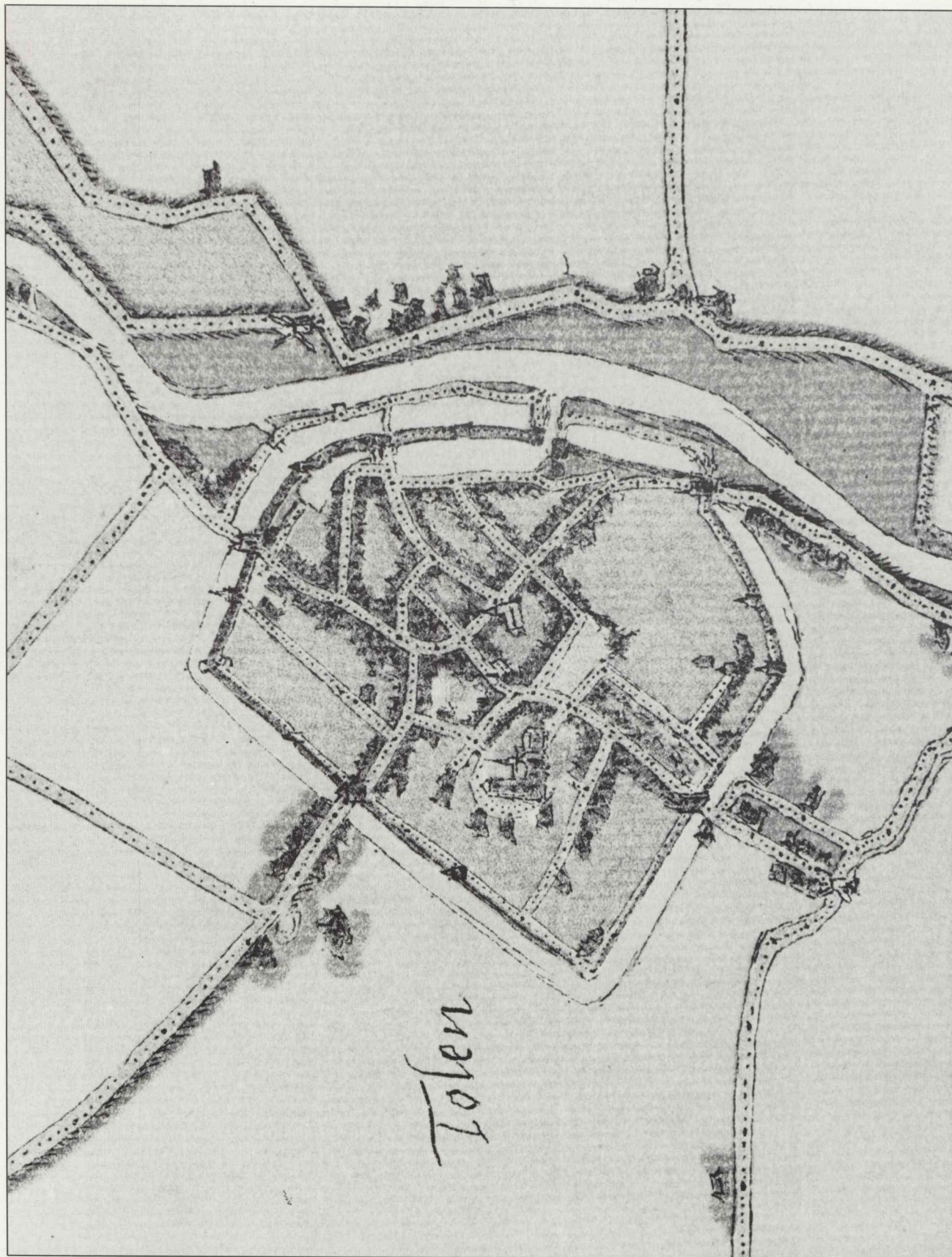
of ISBN 90 346 1456 5.

Druk:

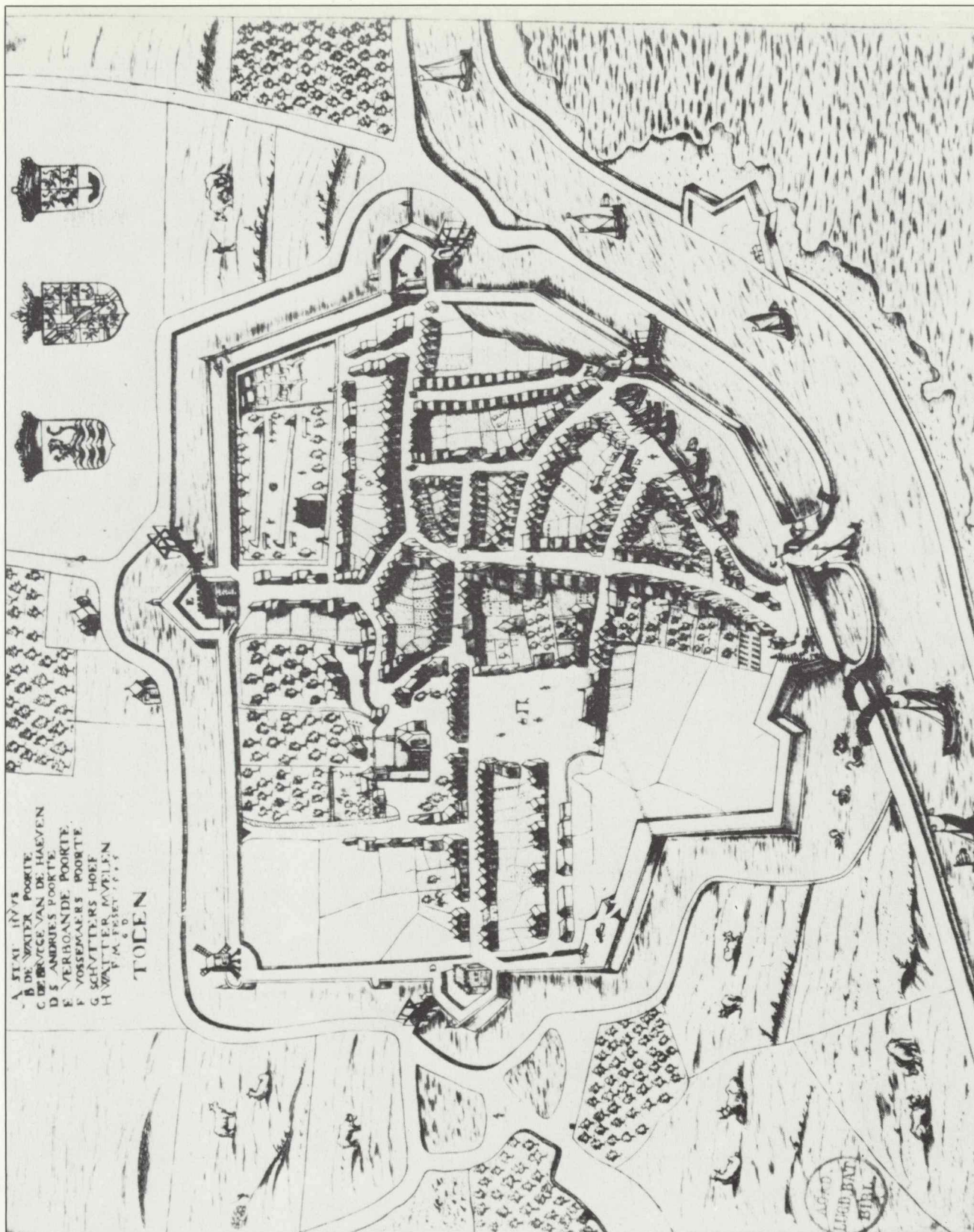
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

1,110519158009

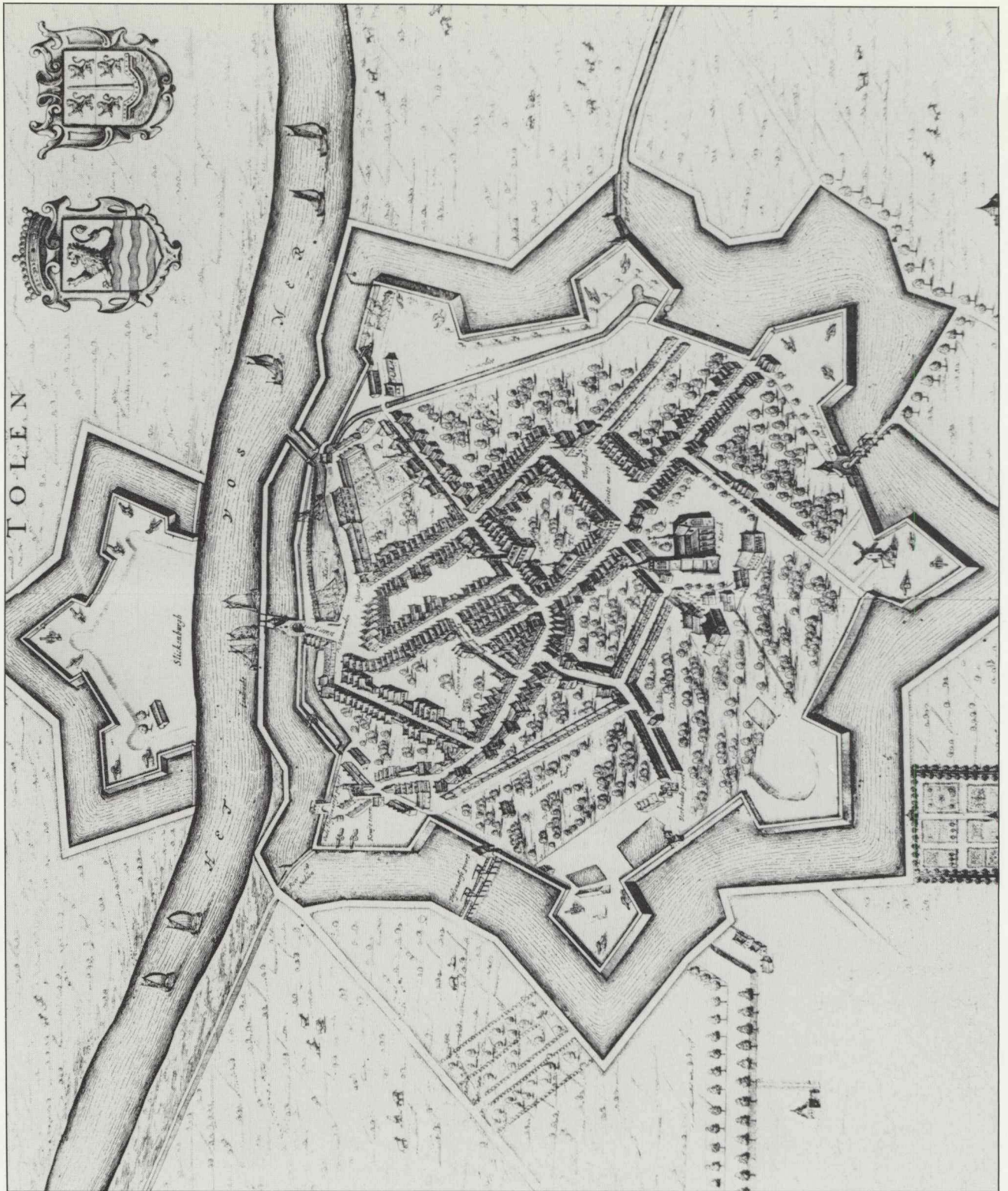
Fotobijlage

Afb. 1. Nederlandse Steden in de 16de eeuw; plattegronden van Jacob van Deventer, blad Tholen, 1916-1923 (facsimile herdruk van ca. 1560).

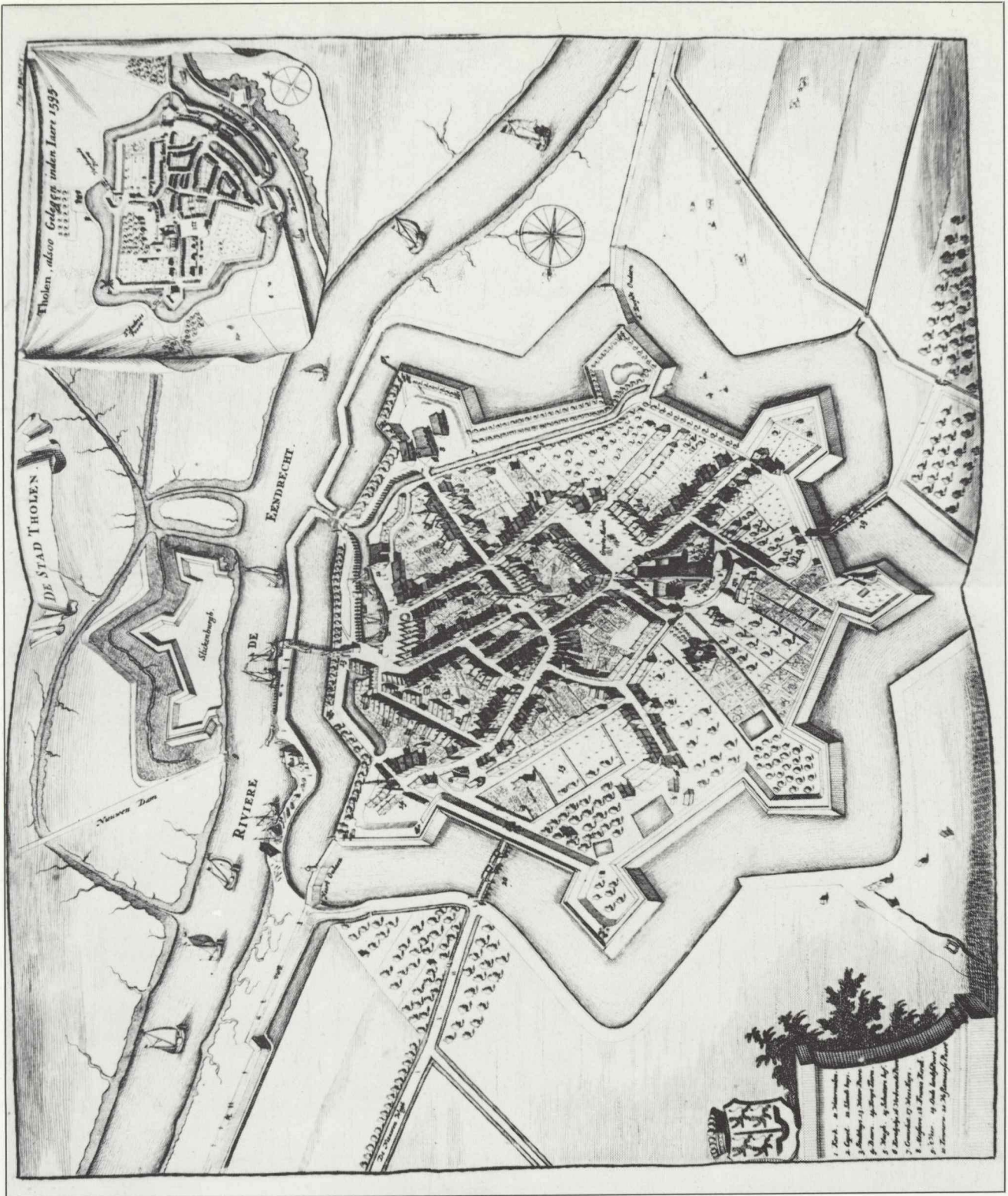

Afb. 2. G. Danckerts, Plattegrond van de stad Tholen, 1595.

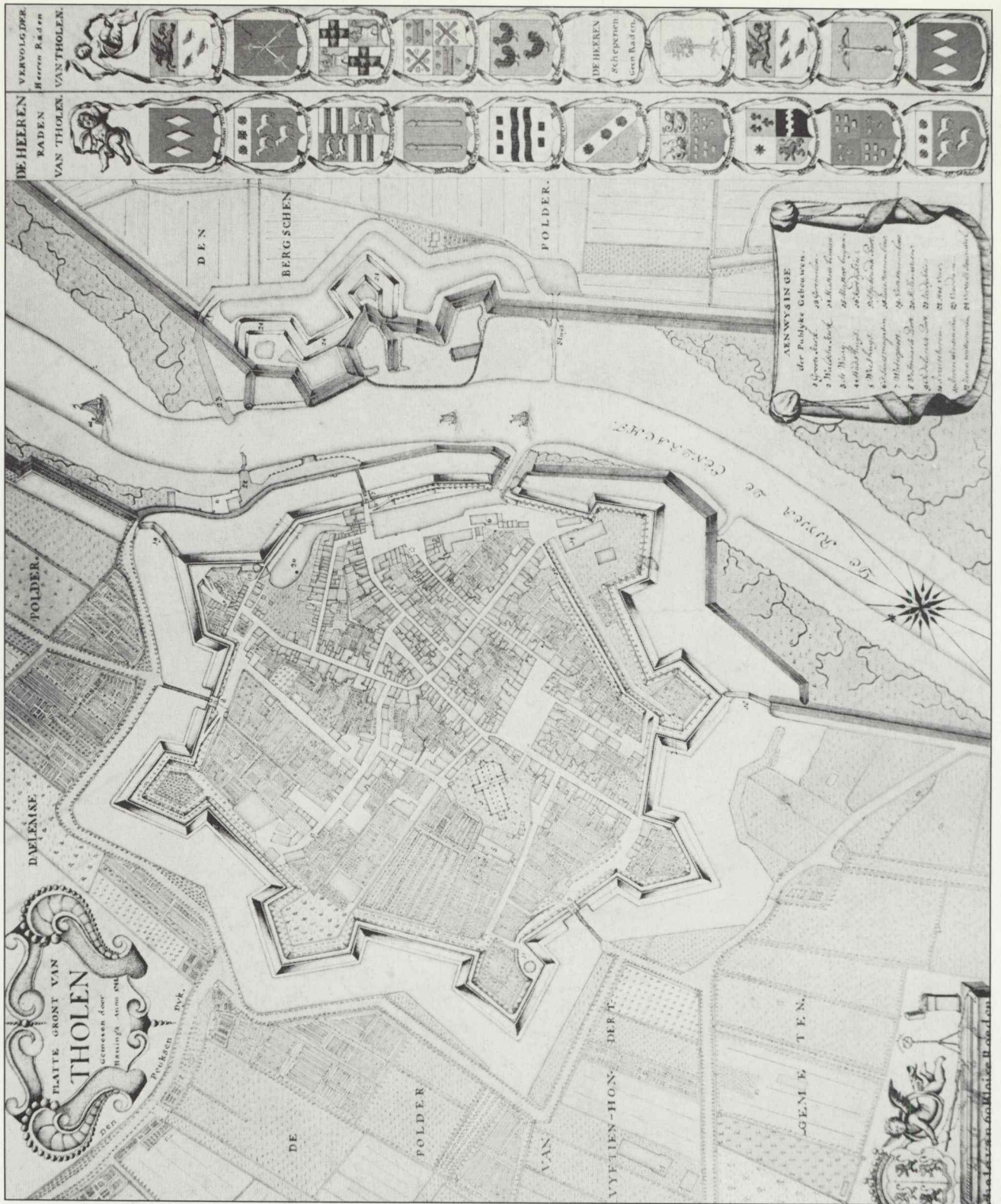

Afb. 3. J. Blaeu, Plattegrond van de stad Tholen, begin 17de eeuw.

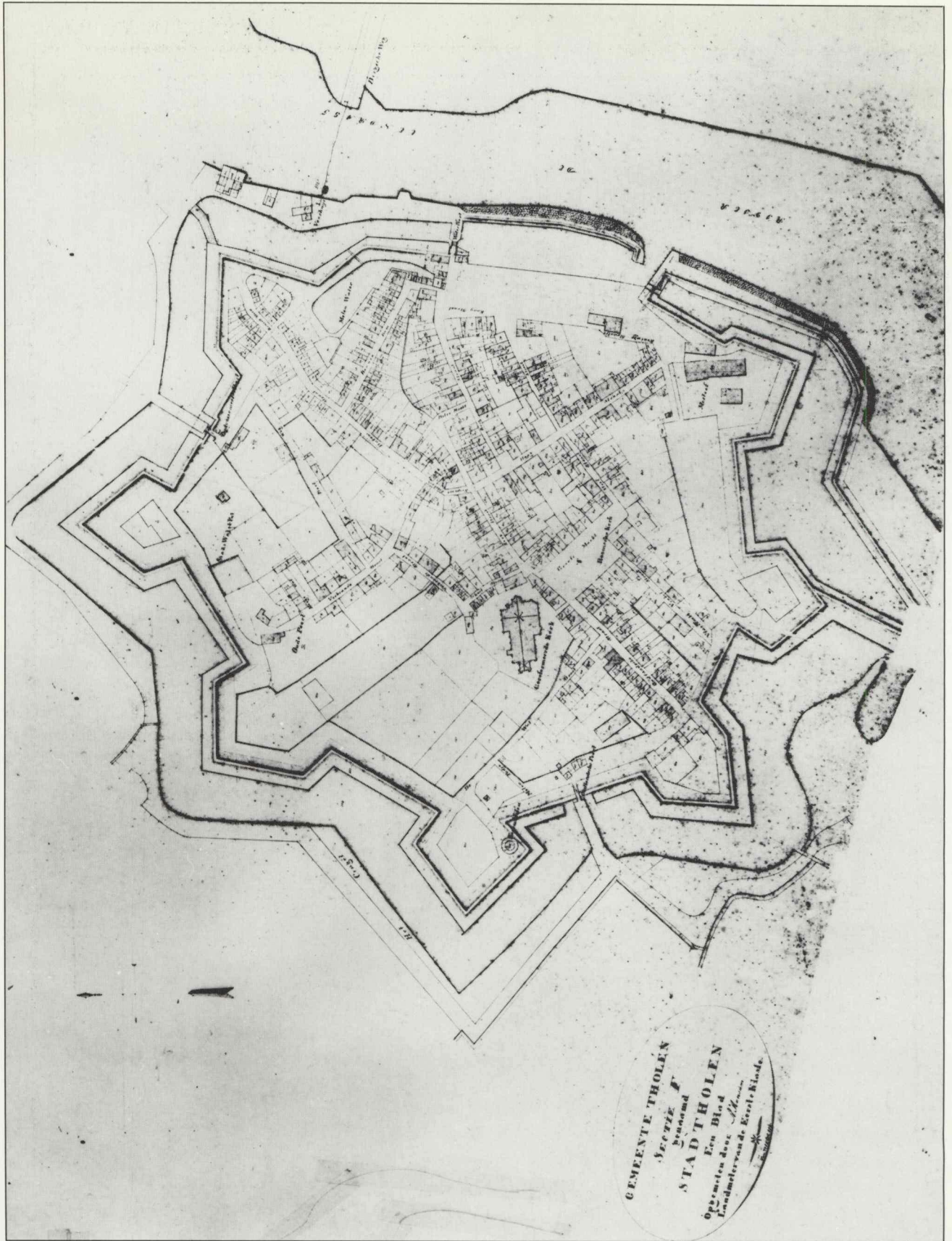
1.110519158011

Afb. 4. M. Smallegange, Nieuwe Cronyk van Zeeland, plattegrond van de stad Tholen, 1696.

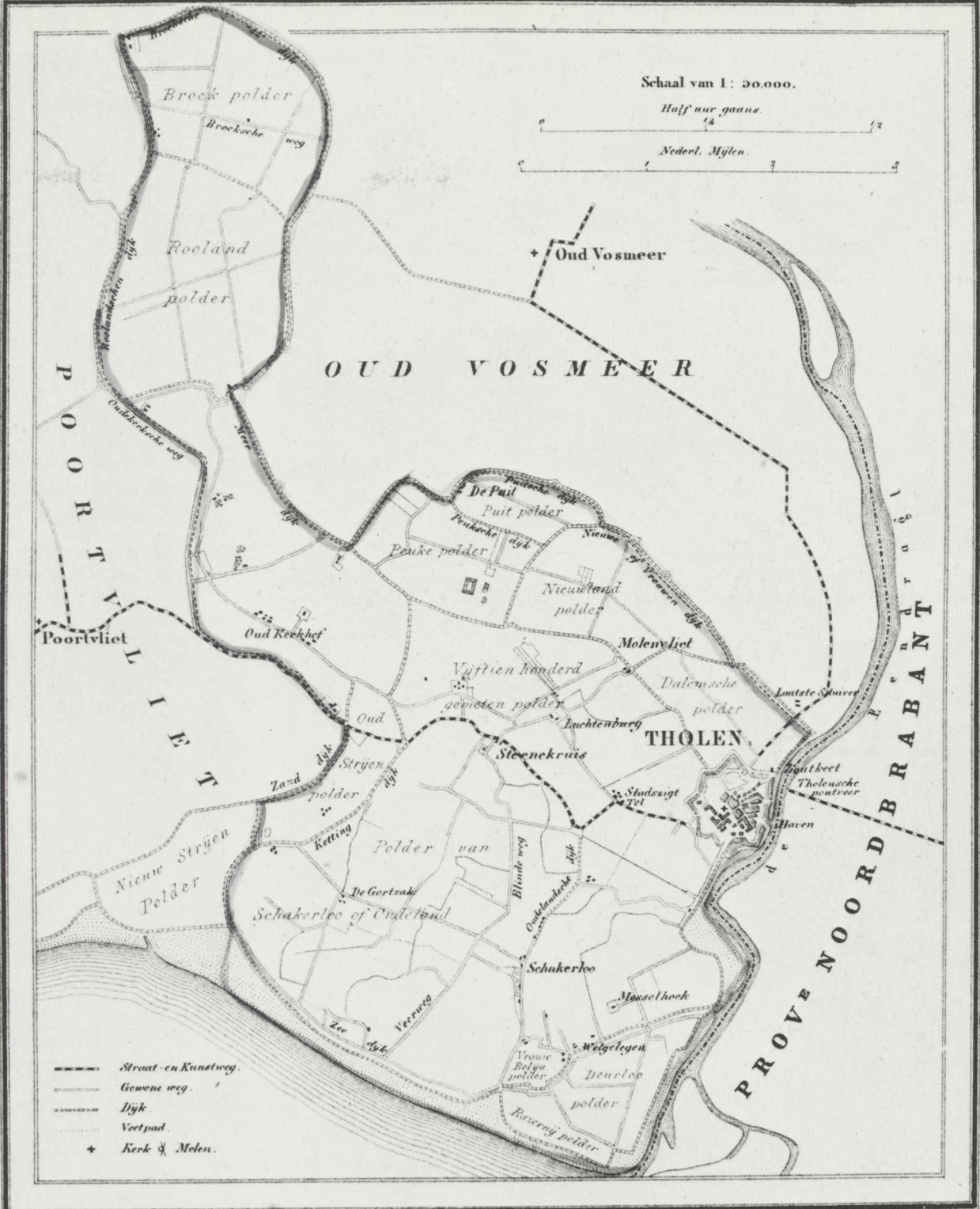

Afb. 5. D.W.C. Hattinga, Plattegrond der stad Tholen, 1753. (facsimile herdruk van 1975).

Afb. 7. Kadastraal Minuutplan gemeente Tholen, 1832, fragment.

1.110519158013

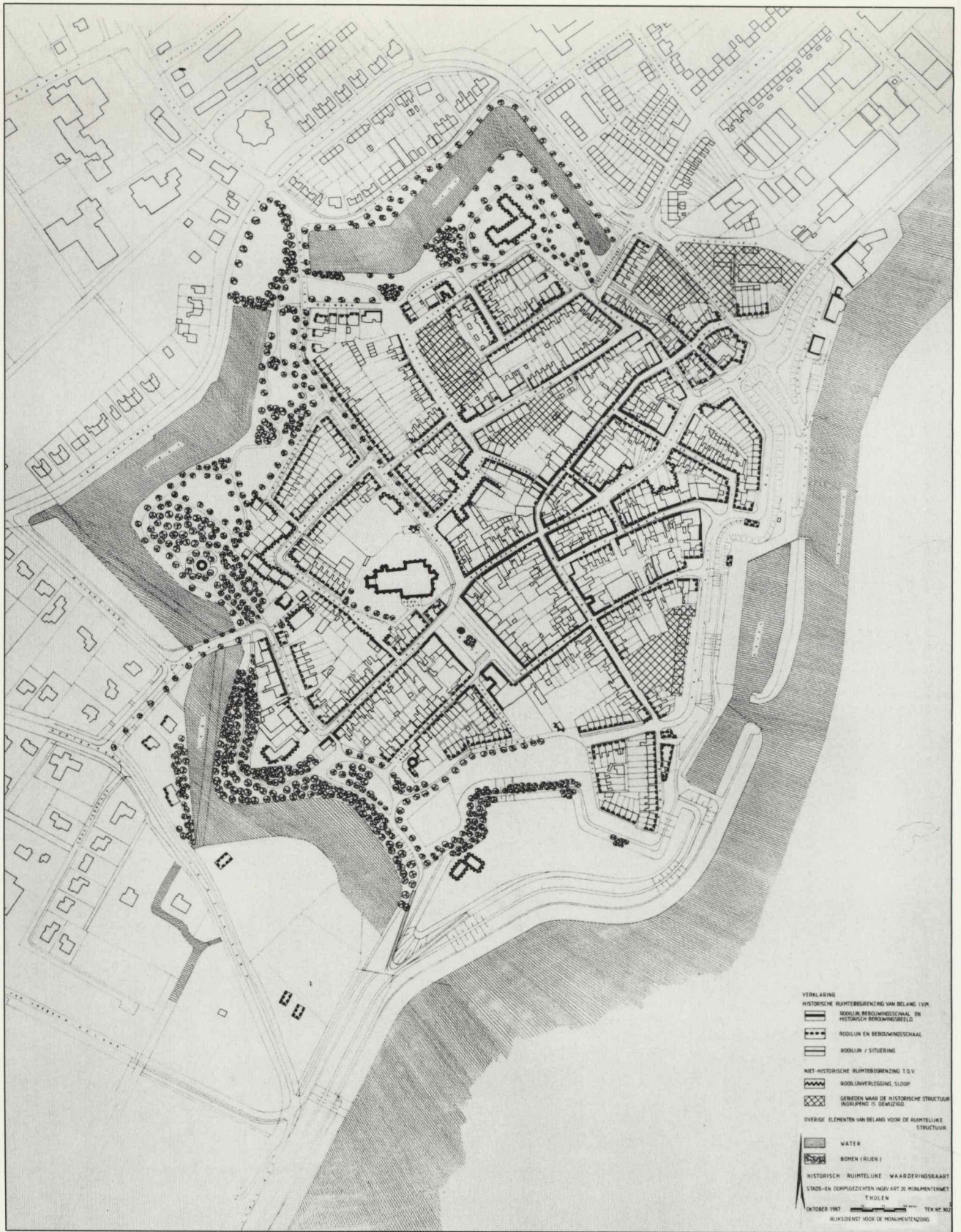

1866.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

21.34 Bunders 25.50 Inweners.

Afb. 8. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1866, provincie Zeeland, gemeente Tholen.

Afb. 9. Historisch-ruimtelijk waarderingskaart, 1987.